

ПОНЯТТЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ У ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

Київський факультет Національної академії Національної гвардії України
вул. Оборони Києва, 7, 03179, Київ, Україна
E-mail: koba08011988@gmail.com

Мета: у статті аналізуються теоретико-правові проблеми поняття правової культури, розкриваються основні методологічні підходи до його розуміння. **Методи дослідження:** у роботі використано діалектичний метод пізнання, загально-наукові та спеціально-юридичні методи. **Результати:** узагальнено підсумки осмислення поняття правової культури у історичному дискурсі та сучасній юридичній науці; виокремлено та розкрито сутність найбільш популярних методологічних підходів до розуміння правової культури. Здобуто висновок, що правова культура є складним і багатовимірним феноменом, тому застосування якогось одного із підходів до її розуміння не розкриває її сутності. Обґрунтовано доцільність використання комплексного підходу, який інтегрує найбільш суттєві характеристики поняття правової культури. **Обговорення:** пошук нових раціональних шляхів пізнання предмету правової культури та способів і методів підвищення її рівня за сучасних умов.

Ключові слова: правова культура; поняття правової культури; розуміння правової культури; методологічний підхід; теоретико-правове дослідження; юриспруденція; юридична наука.

Постановка проблеми та її актуальність.

Одним із основних елементів національної правової системи за сучасних умов є правова культура суспільства – явище, тісно пов'язане з правом та його ефективною реалізацією. У більшості сучасних досліджень правову культуру розглядають як складову загальної культури суспільства, сферою перетину права і духовної культури нації; права і національного менталітету; права і правової психології. Тому феномен правової культури вивчається з позицій майже усіх суспільних наук. У юридичній площині правова культура розглядається як нормативне вираження права, феномен, що водночас є і чинником, і результатом його розвитку. Саме у правовій культурі акумулюються досягнення суспільства щодо сприйняття права, правових ідеалів та цінностей, ступінь прогресу у забезпеченні прав і свобод людини. Поступ українського суспільства у напрямі розбудови демократичної, соціальної і правової держави, разом із іншими чинниками, залежить також від його здатності створювати якісні правові цінності та ефективно

їх реалізовувати, тобто – від рівня розвитку правової культури. Значення правової культури актуалізується за умов суспільної трансформації, коли змінюються соціальні цінності, умови та стандарти поведінки людей, і таким чином, виникає потреба у максимально ефективному правовому менеджменті. Отже, завдання усебічного і об'єктивного вивчення поняття правової культури та її сучасних особливостей є для вітчизняної юридичної науки актуальним, як ніколи.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема права правової культури завжди була і залишається важливою для юридичної науки. Вагомі теоретичні дослідження у зазначеному напрямі здійснили С.С. Алексєєв, Н.В. Вітрук, М.М. Вовпенко, Л.Г. Гранат, Д.А. Керімов, В.С. Нерсесянц, О.Р. Ратінов, В.П. Сальников, В.М. Сирих та ін. Особливості розвитку правової культури в Україні розглядають у своїх працях О.О. Ганзенко, В.П. Власенко, О.С. Дьоміна, Л.О. Макаренко, О.М. Макеєва, О.Є. Проць, Н.М. Оніщенко, М.Ф. Орзіх, П.М. Рабінович, І.В. Осика, В.М. Селіванов, Р.А. Сербін,

С.Р. Станік, Ю.О. Тихомиров, І.Ю. Хомишин, Ю.С. Шемшученко, І.В. Яков'юк та ін. Водночас, аналіз новітніх публікацій свідчить, що поза увагою науковців залишається чимало важливих аспектів, пов'язаних із поняттям правової культури. При цьому також не існує єдиного підходу до визначення структурних компонентів, функцій і змісту правової культури, що ускладнює визначення основних чинників її формування та шляхів підвищення у сучасному українському суспільстві. Таким чином, існує потреба у обґрунтуванні ефективних та методологічно виправданих підходів до розуміння поняття правової культури та уточненні її визначення.

Метою статті є наукове осмислення і критичний аналіз сучасних наукових підходів до розуміння правової культури, їх узагальнення та обґрунтування доцільності використання для розкриття сутності правової культури. Завданнями статті є: узагальнення результатів осмислення поняття правової культури у сучасній юриспруденції; виокремлення та розкриття сутності існуючих методологічних підходів до розуміння правової культури; обґрунтування перспективності використання найбільш раціонального із них.

Виклад основного матеріалу. Побіжний історичний дискурс питання генези правової культури дає підстави стверджувати, що ідеї, які стали основою для формування основних підходів до її розуміння, розроблялися ще світочами правової думки минулих століть. Так, ще в стародавні часи ідея важливості шанобливого ставлення до права виникла як продукт осмислення проблем походження держави, права, влади, пошуку справедливого способу правління, підвищення ефективності законів. У більш пізній час теоретичним підґрунтям розуміння правової культури стали концепції прав і свобод людини; взаємної відповідальності особи та держави; правової держави тощо, розроблені, зокрема, Т. Гоббсом, Дж. Локком, Б. Спінозою, Ж.-Ж. Руссо та ін. Представники німецької класичної філософії розглядали правову культуру з позицій її ціннісного значення для нормативної та регулятивної діяльності суспільства. Саме тоді було закладено традицію визнання правової

культури складовою соціальної культури, результату взаємодії та взаємовпливу загальної культури суспільства та права. Вагомий внесок у розвиток змісту правової культури здійснили представники української суспільно-політичної та політико-правової ідеології, зокрема, Г. Андрузький, В. Вінниченко, М. Грушевський, Д. Донцов, М. Драгоманов, Б. Кістяківський та ін. Таким чином, поняття «правова культура» має тривалу історію, воно сформувалось у європейській правовій думці, в результаті сполучення філософських понять «культура» та «право».

Окремим предметом вивчення юридичною наукою правова культура стала у 60-х р.р. минулого століття (С.С. Алексєєв, О.О. Лукашева, В.І. Камінська, О.О. Красавчиков, А.Р. Ратінов та ін.). Проте, в умовах соціалістичного суспільного ладу, у межах радянської концепції праворозуміння, зазначене поняття здебільшого інтерпретувалося через категорію «соціалістична правова культура» та позиціонувалося як явище, що ґрунтується на повазі особи до соціалістичного права та правопорядку. Загалом, у зазначений період пріоритетним підходами до розуміння правової культури були ідеологічний та функціональний, які основною цінністю визнавали закон, а не право. Дефініції поняття правової культури, сформульовані у 90-х р.р., ґрунтувалися здебільшого на її розумінні як ідейно-правового стану суспільства, на конкретному історичному етапі його розвитку, якому притаманні відповідні характеристики рівня розвитку правосвідомості, поваги до права і закону [1, с. 3-4]. Водночас, у зазначений період з'являються перші дослідження, у яких здійснюється акцент на суб'єктно-психологічній складовій правової культури, встановлюється її залежність від рівня правових знань суб'єкта правовідносин та правореалізаційної практики. Так, В.І. Камінська та О.Р. Ратінов вважали, що правова культура – це система матеріалізованих ідеальних елементів, що належать до сфери дії права та відображаються у свідомості та поведінці людей [2, с. 345]. На думку С.С. Алексєєва, правова культура – це певного роду юридичне багатство, що має вираз у досягнутому рівні розвитку регулятивних якостей права, юридичної

техніки, духовної культури та правового прогресу [3, с. 213-214].

Методологічну платформу сучасних теоретико-правових досліджень правової культури вітчизняними вченими складають принципи людиноцентризму та гуманізму, що обумовлює можливість розглядати її у аксіологічному вимірі. Наразі у вітчизняній юридичній науці існує кількості визначень поняття «правова культура», проте усіх їх можливо звести до кількох основних методологічних підходів, а саме: широкого та вузького; матеріального та духовного; аксіологічного та філософського та ін. Зауважимо при цьому, що у межах кожного із зазначених підходів можливо виділити дрібніші, конкретизованіші теорії та концепції правової культури, кожна з яких заслуговує на увагу. Розглянемо найбільш поширені методологічні підходи до розуміння правової культури.

Змістом першого із зазначених підходів – т.зв. «вузького» – є визнання правової культури системою духовно-правових цінностей, таких як правові знання, правові переконання, правові уявлення, а також світоглядно-правових орієнтацій, які відображаються у правовій свідомості людей і органічно поєднані з їх соціально-правовою активністю щодо освоєння та творення суспільно-правового буття [4, с. 25]. Найчастіше вузький підхід використовується для розкриття змісту поняття правової культури особи як сукупності правознання особи (когнітивний елемент), оцінки нею правових явищ (аксіологічний компонент) та поведінки (діяльнісний компонент). *Широкий* підхід – навпаки, охоплює погляди на правову культуру як на усе позитивне, що створило людство у правовій сфері. У широкому розумінні правова культура – це сукупність найсуттєвіших результатів правового досвіду суспільства, відображення відповідного рівня правосвідомості, юридичної науки, якості законодавства, правової освіти, правореалізаційної практики, професіоналізму правоохоронних органів тощо. Прикладом визначення поняття правової культури з позицій широкого підходу, на нашу думку, є дефініція, сформульована В.В. Смірновим, а саме: правова культура – це інтегральна характеристика правового розвитку суспільства і складових частин

його соціальних, етнічних, конфесійних груп, прошарків та індивідів. Зазначене поняття охоплює: правову систему, практику функціонування права і законодавства; правові установи; правові цінності, правосвідомість тощо [5, с. 155-160]. Не заперечуючи цінність проаналізованих підходів до розуміння правової культури у цілому, зазначимо, що, на нашу думку, вузьке розуміння правової культури ускладнює її розмежування з поняттям правової свідомості, а широке розуміння ускладнює її розмежування з поняттям правової системи. Крім того, слабким місцем зазначених підходів є те, що вони передбачають чітке окреслення предмету правової культури, який складно визначити без розв'язання питання про сутність права.

Більшість авторів, здійснюючи аналіз поняття правової культури, відзначають, що сферою її реалізації є *матеріальна* та *духовна*. У першому випадку правова культура визнається складовою соціальної культури суспільства, сукупністю правових норм, правових установ, інституцій та результатів їх діяльності. Таким чином, з позицій матеріального підходу правова культура розглядається передовсім як правотворча *діяльність*. Вона не має власної предметності, а виступає одним із аспектів загальнолюдської культури. Слабким місцем зазначеного підходу, на нашу думку, є те, що він не охоплює інші важливі види юридичної діяльності, приміром, правозастосовну, правореалізаційну тощо. Тобто, зі змісту правової культури виключається уся репродукційна, відтворююча, духовна діяльність. Альтернативним розумінням поняття правової культури є т. зв. «духовний» (ідеологічний) підхід, відповідно до якого зазначене поняття визнається складовою духовної культури особистості. Прихильники зазначеного підходу вважають, що духовний аспект правової культури є пріоритетним, він проявляється на когнітивному та аксіологічному рівні. Проте, слід погодитися із Т. Бачинським, що при розгляді правової культури лише з точки зору «духовного розуміння» постає питання щодо ототожнення понять «правова культура» і «правова свідомість», і лише наявність діяльнісного елементу дозволяє провести їх розмежування [6, с. 17]. Критична оцінка широкого і вузького, матеріального і ду-

ховного підходів обумовлює необхідність поєднання їх найцінніших якостей у межах *інтегративного* підходу, що є досить поширеним у сучасній юриспруденції. На нашу думку, саме з позицій інтегративного підходу формулюють дефініцію «правова культура» є Ю.П. Битяк та І.В. Яков'юк, коли визначають її як систему позитивних проявів правової дійсності, що концентрує в собі досягнення юридичної науки і практики, виступає внутрішньою духовною стороною правової системи і пронизує правосвідомість, право, правовідносини, законність і правопорядок, правотворчу, правозастосовну та інші види правової діяльності [7, с. 5].

Наразі детальне обґрунтування у більшості робіт знаходять *аксіологічний* та *філософський* підходи до розуміння правової культури. Якщо виходити з того, що аксіологія – це конкретно-наукова система знань про походження, вектори і стадії зміни цінностей та множинність форм їх реалізації, то такий підхід передбачає, передовсім, оцінювання корисності та значимості правової культури для особи та суспільства. Відповідно, у межах аксіологічного підходу правова культура розглядається як система правових цінностей, що увібрали в себе передові досягнення юридичної культури людства. Одне із вдалих визначень поняття правової культури з аксіологічних позицій, на нашу думку, належить В.В. Копейчикову, а саме: правова культура – це система правових цінностей, що відповідають рівню досягнутого суспільством правового прогресу і відображають у правовій формі стан свободи особи та інші найважливіші соціальні цінності [8, с. 140]. Прихильники *філософського* підходу розглядають правову культуру як явище у системі найважливіших цивілізаційних координат. Наприклад, Р.А. Сербін визначає правову культуру як категорію філософії права, що характеризує зумовлене природним правом, усім соціальним, духовним, політичним, економічним ладом правове життя людини і людства, що полягає у досягнутому рівні правової діяльності, правосвідомості та рівні правового розвитку суб'єкта і забезпечує верховенство права у суспільному житті, дієвість гуманітарних принципів справедливості, свободи і гуманізму, людини як вищої соціальної цінності, захист її честі і

гідності, а також гарантованість державою, міжнародними інституціями захисту прав і свобод, загальнолюдських цінностей [9, с. 15].

Слід зазначити, що наразі у юридичній науці існують чимало інших методологічних підходів до розуміння правової культури, зокрема, *антропологічний, соціологічний, якісний, функціональний, інформаційно-семіотичний, соціально-антропологічний* та ін. Більшість із них так чи інакше «прив'язані» до певної парадигми права, що має вираження у природній, нормативістській, соціологічній, історичній концепціях (теоріях) праворозуміння.

Висновки. Підсумовуючи зазначене, приходимо до висновку, що поняття правової культури є багатовимірним і багатоаспектним, тому застосування якогось одного методологічного підходу до його розуміння не може розкрити сутності феномену правової культури. Вважаємо, що за сучасних умов розвитку юридичних знань найбільш раціональним є використання комплексного підходу, який сполучає найбільш важливі характеристики усіх інших підходів, тому здатен найкращим чином розкрити сутність поняття правової культури. Саме з такої позиції сформульовано дефініцію «правова культура» у відповідній статті «Юридичної енциклопедії», де її визначено як складову частину загальної культури, сукупність факторів, що характеризують рівень правосвідомості, правовідносин, досконалості законодавства, організації роботи з його дотримання, стан законності і правопорядку [23]. Проте, зазначене визначення також не ідеальне, оскільки воно не розкриває глибинної сутності правової культури, не враховує сучасну парадигму розуміння права як міри свободи і справедливості. З урахуванням зазначеного, вважаємо, що визначення поняття правової культури обов'язково має містити відповідь на питання щодо сутності права.

Література

1. Власенко В.П. Генезис поняття «правова культура» у працях вітчизняних та зарубіжних вчених. *Часопис Академії адвокатури України*. 2010. № 9. С. 1-9.

2. Каминская В.И., Ратинов А.Р. Правосознание как элемент правовой культуры. *Правовая культура и вопросы правового воспитания*: сборн. науч. труд. Москва, 1974. С. 342-346.

3. Алексеев С.С. Общая теория права: в 2-х т. Москва: Юридическая литература, 1981. Т. 1. 360 с.

4. Скуратівський А.В. Формування та розвиток правової культури в українському суспільстві (філософсько-правовий аналіз): дис. ... канд. юрид. наук. Київ, Нац. академія внутр. справ. 2004. 211 с.

5. Смирнов В.В. Правовая культура: теоретико-методологическая эволюция и практика. *Труды института государства и права РАН*. 2007. № 7. С. 155-164.

6. Бачинський Тарас. Правова культура: деякі сучасні підходи до її розуміння. *Юридична Україна*. 2011. № 8. С. 16-20.

7. Правова культура в умовах становлення громадянського суспільства: монографія / за ред. проф. Ю.П. Битяка, І.В. Яков'юка. Харків: Право. 2007. 248 с.

8. Загальна теорія держави та права / за ред. В.В. Копейчикова. Київ: Юрінком Інтер, 2000. 320 с.

9. Сербін Р.А. Правова культура – важливий фактор розбудови правової держави: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Нац. акад. внутр. справ України. Київ, 2003. 18 с.

10. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (відпов. ред.) та ін. Київ: Укр. енцикл., 2003. Т. 5. П-С. 736 с.

References

1. Vlasenko V.P. Genezys ponjattja «pravova kul'tura» u pracjah vitchyznjanyh ta zarubizhnyh

vchenyh. *Chasopys Akademii' advokatury Ukrai'ny*. 2010. № 9. S. 1-9.

2. Kaminskaja V.I., Ratinov A.R. Pravosoзнание kak jelement pravovoj kul'tury. *Pravovaja kul'tura i voprosy pravovogo vospitanija*: sborn. nauch. trud. Moskva, 1974. S. 342-346.

3. Alekseev S.S. Obshhaja teorija prava: v 2-h t. Moskva: Juridicheskaja literatura, 1981. T. 1. 360 s.

4. Skurativs'kyj A.V. Formuvannja ta rozvytok pravovoi' kul'tury v ukrai'ns'komu suspil'stvi (filosofs'ko-pravovyj analiz): dys. ... kand. juryd. nauk. Kyi'v, Nac. akademija vnutr. sprav. 2004. 211 s.

5. Smirnov V.V. Pravovaja kul'tura: teoretiko-metodologicheskaja jevoljucija i praktika. *Trudy instituta gosudarstva i prava RAN*. 2007. № 7. S. 155-164.

6. Bachyns'kyj Taras. Pravova kul'tura: dejaki suchasni pidhody do ii' rozuminnja. *Jurydychna Ukrai'na*. 2011. № 8. S. 16-20.

7. Pravova kul'tura v umovah stanovlennja gromadjans'kogo suspil'stva: monografija / za red. prof. Ju.P. Bytjaka, I.V. Jakov'juka. Harkiv: Pravo. 2007. 248 s.

8. Zagal'na teorija derzhavy ta prava / za red. V.V. Kopejchikova. Kyi'v: Jurinkom Inter, 2000. 320 s.

9. Serbin R.A. Pravova kul'tura – vazhlyvyj faktor rozbudovy pravovoi' derzhavy: avtoref. dys. ... kand. juryd. nauk: 12.00.01. Nac. akad. vnutr. sprav Ukrai'ny. Kyi'v, 2003. 18 s.

10. Jurydychna encyklopedija: v 6 t. / redkol.: Ju.S. Shemshuchenko (vidpov. red.) ta in. Kyi'v: Ukr. encykl., 2003. T. 5. P-S. 736 s.

THE CONCEPT OF LEGAL CULTURE IN JURISPRUDENCE

Kiev faculty of the National Academy of the National Guard of Ukraine
Oborony Kyiv str., 7, 03179, Kyiv, Ukraine
E-mail: koba08011988@gmail.com

Purpose: the article analyzes theoretical and legal problems of the concept of legal culture, reveals the main methodological approaches to its understanding. **Research methods:** in the work the dialectical method of cognition, general scientific and special-legal methods were used. A systematic method has been chosen as the main methodological method of cognition, which allowed to consider legal culture as a multidimensional phenomenon, which consists of many relatively stable elements, the unity of which forms the system and provides an opportunity to distinguish the legal culture from other legal phenomena. **Results:** the results of comprehension of the concept of legal culture in historical discourse and modern legal science are summarized. The essence of the most popular methodological approaches to the understanding of the legal culture: broad and narrow, material and spiritual; axiological and philosophical. It is revealed that the existing methodological approaches to the understanding of legal culture are related to the modern paradigm of law as a measure of freedom and justice. They cannot go beyond the existing basic theories of legal thinking - natural, normative, sociological, historical. It is proved that the methodological platform of modern domestic theoretical and legal studies of legal culture is the principles of human-centrism and humanism, which make it possible to consider the aforementioned notion in the axiological approach. The definition of legal culture as an integral part of the general culture, the set of factors characterizing the level of legal awareness, legal relations, perfection of legislation, organization of work on its observance, state of law and order are substantiated. The conclusion is reached: legal culture is a complex and multidimensional phenomenon, therefore the application of any one of the approaches to its understanding does not reveal its essence. The expediency of using an integrated approach, which integrates the most essential characteristics of the notion of legal culture, is substantiated. **Discussion:** the search for new rational ways of knowledge of the subject of legal culture and methods and methods for raising its level in modern conditions.

Keywords: legal culture; concept of legal culture; understanding of legal culture; methodological approach; theoretical and legal research; jurisprudence.